

A SZÜNIDEI GYERMEKÉTKEZTETÉS TÁRSADALMI
BEÁGYAZOTTSÁGA A RÁSZORULTSÁG ÉS AZ ÉRDEMESSÉG
DISKURZUSAI ALAPJÁN

Az élelmiszer-szegénység¹ és a gyermekek alultápláltsága, amelyet korábban a fejlődő világ problémájának tekintettek, ma már a legfejlettebb országokban is aggodalomra ad okot.² Az európai jóléti államoknak különösen a 2008-as válság óta kell szembenézniük azzal, hogy egyes családok képtelenek megfelelő táplálkozást biztosítani gyermekeiknek (Davis – Geiger 2017). Számos országban például jelentősen megnőtt a rendszeres húsfogyasztásról lemondani kényszerülő gyermekes háztartások aránya (UNICEF 2014), és időről időre aggasztó hírek jelennek meg a gyermekek mennyiségi értelemben vett élelmiszer-nélkülözéséről is (Loopstra et al. 2015; Pfeiffer et al. 2011).

A tanulmányban alkalmazott definíció szerint az élelemszegénység vagy élelmiszer-nélkülözés azt jelenti, hogy az egyén vagy a család nem képes az élelmiszer-szükségletét megfelelő minőségben vagy elegendő mennyiségben, társadalmilag elfogadható módon³ biztosítani, továbbá annak bizonytalansága, hogy képes lesz-e erre (Dowler – O’Connor 2012: 45). Ezt a helyzetet elsősorban az elégtelen anyagi erőforrások okozzák, de szerepet játszhatnak benne más tényezők is, így például az egészséges táplálkozáshoz szükséges ismeretek és készségek hiánya vagy a lakókörnyezet nem megfelelő infrastrukturális ellátottsága.

¹ Hivatkozás erre a tanulmányra: Husz Ildikó: A szünidei gyermekétkeztetés társadalmi beágyazottsága a rászorultság és az érdemesség diskurzusai alapján. In: Báti Anikó (szerk.): *Menzadimenziók. A gyermek-közétkeztetés társadalmi beágyazottsága*. (Néprajztudományi Könyvtár 2.) Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet, 2023. 125–149. p.

DOI: <https://doi.org/10.61380/978-963-567-072-7-05>

© 2023 Szerző(k), Levelező szerző: Husz.Ildiko@tk.hu

Kulcsszavak: gyermekélelmiszer-szegénység, szünidei étkeztetés, megítélés, érdemesség, romák.

² A tanulmány egy korábban angolul megjelent írás (Husz 2018) átdolgozott és kibővített változata. A kutatás az EFOP 1.4.1-15 program támogatásával valósult meg. A szerző a Társadalomtudományi Kutatóközpont és a BCE Corvinus Institute for Advanced Studies tudományos főmunkatársa.

³ Társadalmilag nem elfogadható mód az, ha valaki az élelemhez jutás érdekében koldulni vagy guberálni kényszerül, de az sem, ha a megfelelő élelmiszer csak adományokkal, élelmiszerbankok, ingyenkonyhák rendszeres igénybevételével biztosítható.

Számos tanulmány számolt már be a gyermekek alultápláltságának negatív következményeiről: a magasabb gyermekhalandóságról, a rosszabb egészségi állapotról és a krónikus betegségek gyakoribb előfordulásáról (Cook et al. 2004); a rosszabb tanulmányi teljesítményről; az iskolai tanulmányok megrövidüléséről (Jyoti et al. 2005); valamint a szociális és egyéb nem-kognitív készségek fejlődésének akadályozottságáról (Howard 2011). A minőségi értelemben vett éhezés és az ezzel összefüggő gyermekkori elhízás negatív következményei szintén jól ismertek (Reilly 2003). Hatékony közpolitikai beavatkozásokra van ezért szükség a megfelelő táplálkozás biztosítása érdekében azon gyermekek számára, akiknek a családja erre nem képes. A beavatkozásról szóló döntések azonban nem társadalmilag légüres térben történnek. Az, hogy a döntéshozók mit tartanak kezelendő problémának és célravezető megoldásnak, függ attól, hogy milyen az adott jelenség és az abban érintettek társadalmi megítélése. Ez a tanulmány a szegényeket célzó szociális szolgáltatások nyújtásának társadalmi beágyazottságát vizsgálja a szünidei gyermekétkeztetés példáján.

Magyarországon az elmúlt években több olyan kormányzati intézkedés történt, amely a gyermekek ételmiszer-nélkülözésének csökkentését célozta. Ezek közé tartozik az ingyenes vagy kedvezményes intézményi gyermekétkeztetés kiterjesztése a gyermekek egyre szélesebb körére, továbbá a szünidők időtartamára. Ezek az intézkedések azonban nem mindig érték el a leginkább rászorulókat. A tanulmányban a gyermekek szünidei, szociális alapú étkeztetésének példáján keresztül vizsgálom meg e jelenség egyes okait. Mivel ezt a szolgáltatást a települési önkormányzatok szervezik, ezért az ellátást helyi szinten befolyásoló tényezőkre fókuszálok. Konstruktivista megközelítést alkalmazva azt vizsgálom, hogy helyi szinten hogyan válik – vagy éppen nem válik – a gyermekek ételmiszer-nélkülözése beavatkozást igénylő társadalmi problémává. A probléma társadalmi konstrukciója jelenti egyrészt annak társadalmi meghatározottságát, hogy milyen jelenségeket érzékelünk, másrészt, hogy ezeket hogyan értelmezzük, értékeljük. A szakpolitikai szempontból releváns problémák esetében a folyamat része a rászorulókat azonosítása is (Schneider – Ingram 1993).

A fő kutatási kérdések a következők: vajon a rászoruló gyermekek ellátatlanságának mennyiben lehet oka a helyi intézmények sajátos probléma-percepciója? Hogyan befolyásolja a beavatkozás valószínűségét az, hogy az érintett gyermekek többsége roma?

A tanulmány első része szakirodalmi áttekintést nyújt az alacsony jövedelmű családokban élő gyermekek táplálkozását befolyásoló főbb tényezőkről. A második részben felvázolom a magyarországi helyzetet a gyermekek ételmiszer-sze-

génysege terén és röviden összefoglalom az ennek csökkentését célzó kormányzati intézkedéseket. A kutatási módszerek ismertetése után a harmadik rész a rászorultság helyi konstrukcióját befolyásoló jelenségeket, majd a rászoruló családok érdemességéről szóló, jórészt etnicizált diskurzust mutatja be.

Az alacsony jövedelmű családok gyermekeinek étkezését befolyásoló tényezők

Számos tanulmány mutatott rá a társadalmi-gazdasági státusz szerinti jelentős táplálkozásbeli különbségekre, ami mind a felnőttek, mind gyermekeik körében megfigyelhető (Darmon – Drewnowski 2008). Nem rendelkezünk azonban elegendő ismeretekkel arról, hogy milyen mechanizmusok állnak e különbségek hátterében.

Az olyan strukturális tényezők, mint a jövedelmek nagysága, az ételmisszer-árak, a lakhatási és egyéb alapszükségletek kielégítésének költségei korlátozzák azt a pénzüsszeget, amelyet az egyes háztartások ételmisszerre költhetnek (Dowler – Dobson 1997). Az alacsony jövedelmű családoknál megfigyelhető kevésbé egészséges táplálkozási szokások szorosan összefüggenek a megfelelő ételmeztéshez szükséges anyagi erőforrások hiányával. A szegénységben élő háztartásokban az ár kritikus tényező vásárláskor, azonban az olcsóbb ételmisszerek gyakran tápanyag-szegények (Burns et al. 2013). Ugyanakkor egyes bizonyítékok azt mutatják, hogy a szűkös pénzügyi erőforrásokkal rendelkező családokban a gyerekek megfelelő étrendjét még a felnőttek táplálkozásának rovására is igyekeznek biztosítani (McIntyre et al. 2003). A háztartáson belüli ételmisszer-elosztás egyes változatairól, és különösen a mennyiség-minőség kérdéséről azonban keveset tudunk.

A kutatások rávilágítottak a kulturális tényezők jelentőségére is a gyermekek táplálkozásában. A szülők táplálkozási ismeretei, motivációja és főzési készségei egyaránt befolyásolják, hogy milyen ételmeztet kínálnak gyermekeik számára. Empirikus kutatások kimutatták, hogy a gyermekek kezdetben az édes, sós és magas energiatartalmú ételmeztet részesítik előnyben, és ezekhez képest idegenkednek a keserű és savanyú ízekről (Scaglioni et al. 2011). Az íztérztelés azonban már a születés előtt és a szoptatás alatt, az anya táplálkozásán keresztül is formálható (Mennella 2014). Minél fiatalabb a gyermek, annál nagyobb a lehetőség az ételmeztetel kapcsolatos predispozíció alakítására, és ez a folyamat nagymértékben függ az otthoni környezettől. Arról azonban kevés és egymásnak ellentmondó empirikus eredmények vannak, hogy pontosan hogyan függ össze a család ala-

csony szocioökonómiai státusa és az egészséges táplálkozáshoz szükséges tudás, motiváció és készségek megléte (Darmon – Drewnowski 2008).

A nevelési elvek és az étkezési gyakorlatok is jelentős szerepet játszanak a gyermekek egészséges táplálkozásának kialakításában. A követelményeket állító, de emellett rezponzív, úgynevezett irányító (authoritative) nevelési stílus kedvez az egészségesebb táplálkozási szokások létrejöttének, míg a tekintélyelvű (authoritarian) stílus inkább kedvezőtlen hatású (Ventura – Birch 2008), bár az összefüggés iránya nem teljesen egyértelmű. Egyes szülői gyakorlatok szintén elősegítik a megfelelő táplálkozás kialakulását, így például az, ha az egészséges élelmiszerek bevezetése az étrendbe sokszori ismételt kínálással történik a kontrolláló-korlátozó gyakorlat (például az egészségtelen ételek fogyasztásának korlátozása vagy a gyermekek kényszerítése az egészségesnek tartott élelmiszerek fogyasztására) helyett (Ventura – Birch 2008). A szülői szerepmodell, a táplálkozási tudatosság és a gyermekekkel közös étkezés szintén pozitívan befolyásolja a megfelelő egészséges étrend kialakulását (Pocock et al. 2010). Hozzá kell azonban tenni, hogy a legtöbb táplálási stratégiával kapcsolatos tanulmányt fehér középosztálybeli családok körében végezték, míg az alacsony társadalmi-gazdasági státusú (alacsony jövedelmű és/vagy alacsony iskolai végzettségű) családokról jóval kevesebb információ áll rendelkezésre. Az empirikus bizonyítékok nem egyértelműek arra vonatkozóan, hogy az alacsony társadalmi-gazdasági státuszú családokban kevésbé gyakoriak-e az egészséges táplálkozási szokásokat elősegítő megfelelő gyakorlatok és szülői magatartás (McPhie et al. 2014).

A tágabb környezet által kínált lehetőségek is korlátokat jelenthetnek a gyermekek egészséges étrendjének kialakításában. A helyi élelmezési környezet fizikai (például boltok, éttermek, gyorséttermek, óvodai és iskolai étkezdék, büfék elérhetősége) tényezői meghatározzák az egészséges ételek hozzáférhetőségét és megfizethetőségét (Caspi et al. 2012). Az alacsony jövedelmű családok élelmezésében a karitatív szervezetek és a helyi vagy közösségi szintű egyéb kezdeményezések is szerepet játszanak. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy annak ellenére, hogy egyre több ilyen program létezik, ezek a potenciálisan érintett családoknak gyakran csak töredékét érik el. A tanulmányok feltárták e jelenség néhány társadalmi tényezőjét, köztük a potenciális felhasználók programhoz való hozzáféréseinek és a programmal kapcsolatos tájékozottságának hiányát, a részvétel tranzakciós költségeit (Kirkpatrick – Tarasuk 2009; Yu et al. 2010; Loopstra – Tarasuk 2013). Más kutatások rámutattak továbbá arra is, hogy az igénybevételhez kapcsolódó stigmatizáció és szégyenérzet is korlátozhatja az ellátásokhoz való hozzáférést (Purdam et al. 2016; Ridge 2013).

A gyermekek ételmisszer-szegénysége és az annak csökkentésére tett kormányzati intézkedések Magyarországon

Gyermekszegénység, a gyermekek ételmisszer-nélkülözése

Magyarországon a gyermekek szegénységi kockázata a rendszerváltás óta tartósan magasabb mind a teljes népességre számított országos átlagnál, mind pedig a gyerekekre számított EU-s értéknél (Gábos – Tóth 2019). 2014 óta a statisztikák ugyan látványosan javuló tendenciákat mutatnak a jövedelmi szegénység és az anyagi deprivációs mutatók⁴ tekintetében is, a gyerekek közel egyötöde azonban továbbra is kitett a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának (Eurostat 2021).

Magyarországon a gyermekszegénység fő kockázati tényezői közé tartozik a szülők alacsony iskolai végzettsége és rossz munkaerő-piaci helyzete, valamint az egy háztartásban élő gyermekek magas száma. A romák körében a szegénység valamennyi fő kockázati tényezője rendkívül magas arányban van jelen (Gábos – Tóth 2017), ennek megfelelően a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázata körükben az országos átlag több mint háromszorosa (KSH 2022).

Emellett az intézményes ellátás területi egyenlőtlenségei is hozzájárulnak az életésélyek különbségeinek fennmaradásához. A leghátrányosabb helyzetű térségekben, ahol a családok átlagos gyerek száma az országos átlag feletti, a gyermekszegénység koncentráltan, a különböző dimenziókban jelentkező hátrányok halmozódása formájában jelentkezik. Ezekben a válságrégiókban ráadásul az országoshoz hasonló javuló tendenciák sem tapasztalhatók (Vastagh – Husz 2016; Bass 2019).

A jövedelmi szegénység nem feltétlenül jelent ételmisszer-nélkülözést, de nagymértékben növeli annak kockázatát. Az ételmisszer-szegénységben való érintettség megállapítására ezért más mutatókat is érdemes figyelembe venni. Nálunk azonban – Európa számos más országához hasonlóan – nincsenek olyan rendszeres és közvetlen mérések, amelyekkel egyértelműen azonosíthatók lennének az ételmisszer-nélkülöző gyermekek. A különböző kutatások eltérő mutatószámokat alkalmaznak, az adatok nem túl frissek. Egy iskoláskorú gyermekek körében végzett

⁴ A kézirat készítésének időpontjában, 2022-ben az elérhető legfrissebb nemzetközi adatok a magyarhoz képest egy évvel korábbi állapotot mutatnak. Eszerint a 2021. évi jövedelmek alapján a magyarországi gyermekszegénységi ráta 10,1%, míg a mutató 2020. évi értéke az EU27 országokra nézve 19,5%. Ugyanakkor súlyos anyagi deprivációban él a magyar gyerekek 13,1%-a (2021), míg az EU27 tagországok gyerekei esetében ez az arány 7,5 % (2020). A nemzetközi adatok forrása: Eurostat 2021, a magyar adatoké: KSH 2022.

2010. évi vizsgálat során például azt találták, hogy 7,6% néha, 1,4% gyakran, 0,9% pedig napi rendszerességgel éhesen feködt le aludni, mert nem volt ott-hon elég enniavaló (Németh – Költő 2011). A roma gyermekek még rosszabb helyzetben vannak: a felmérés időpontjában 36% élt olyan háztartásban, amely nem mindig engedhette meg magának a szükséges élelmiszereket (FRA 2014). Ezek az adatok az eseti, krízishelyzetekhez kötődő éhezés előfordulására utalnak. Az értékek annak fényében magasak, hogy a fejlett országokban többek között az ilyen helyzetek elkerülésére szolgálnának a szociális ellátások. A szélsőséges nélkülözés ilyen és ehhez hasonló esetei a szociális rendszer működési hatékonyságának problémáira utalnak.

Az alacsony jövedelmű családokban élő gyermekek táplálkozásának minőségi aspektusairól sem rendelkezünk elegendő adattal. Az Európai Unió 2021-es háztartási költségvetési és életkörülmény statisztikája szerint a gyermekes háztartások 7-15%-a,⁵ míg az alacsony jövedelmű gyermekes háztartások 23-29%-a nem engedheti meg magának, hogy minden második nap húst (vagy azzal ekvivalens fehérjét) egyen (EU27: 4-11%, illetve 14-17%) (Eurostat 2021). A serdülőkori egészségmagatartást vizsgáló HBSC-kutatás⁶ szerint a kevésbé tehető magyar diákok ritkábban reggeliznek és kevesebb gyümölcsöt és zöldséget fogyasztanak, mint a jobb anyagi helyzetű társaik (WHO 2016). Ezzel egybevágunk egy korábbi, hátrányos helyzetű területen végzett kutatás megállapításai is, mely szerint az alacsony jövedelmű családok étrendjében a liszt, a kenyér, a tészta, a burgonya és a zsír dominál, míg a hús, a tejtermékek, a gyümölcsök és a zöldségek gyakran hiányoznak (Bass 2013). A kevésbé egészséges táplálkozás a romákra is jellemző: egy országos felmérés szerint sokkal kevesebb drágább élelmiszert, például sajtot, szalámit és gyümölcslevet fogyasztanak, és nagyobb mennyiségben vásárolnak olcsóbb élelmiszereket, például szénsavas italokat, tésztát és fehér kenyeret, mint egy átlagos család. Megfigyelték továbbá a saláta, a gyümölcsök, a zöldségek és a barna kenyér alacsony fogyasztását, valamint az állati zsírok előnyben részesítését (Koltai 2013). Ezek a jellemzők szinte biztosan nem etnikai jellegűek, hanem a romák kedvezőtlenebb társadalmi helyzetéből erednek, és más alacsony jövedelmű családokra is általánosíthatók.

⁵ A mutató értéke a háztartás-összetételtől (a felnőttek és a gyerek számától) függően változik.

⁶ A Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) egy nemzetközi kérdőíves adatfelvétel, amelyet négyévente kérdeznek le Európa és Észak-Amerika számos országában, többek között Magyarországon is.

A rászoruló gyermekek ételmezését segítő kormányzati intézkedések

Az ételmezés-nélkülöző gyermekes családokat Magyarországon alapvetően az állami ellátórendszer segíti, míg az ételmezésbankok, népkonyhák és egyéb közösségi kezdeményezések szerepe elenyésző. A kormányzat elsősorban természetbeni juttatásokkal, ezen belül is a gyermek-közétkeztetés kiterjesztésével igyekszik a problémát kezelni. 1997 óta a rászorulóknak kedvezményes intézményi étkeztetését egyre bővülő körben biztosítja az állam. 2013-tól az alacsony jövedelmű családok gyerekei a bölcsődékben, óvodákban és az alapfokú iskolákban ingyenesen, a középiskolákban pedig féláron kapják a tízórait, a déli meleg ebédet és az uzsonnát. 2015-től a térítésmentességet kiterjesztették lényegében minden 0-5 éves korú, intézménybe járó gyermekekre, csökkentve ezzel az ellátás célzottságát. Az általános iskolákban a 2019/20-as tanévben közel 135.000 gyerek étkezett térítésmentesen, további 146.000 pedig kedvezményesen (KIR-STAT).⁷ Ugyanakkor a gyermekes családok számára nyújtott legfontosabb pénzbeli juttatás, a családi pótlék összege 2008 óta nem emelkedett.

A legrosszabb helyzetben minden bizonnyal azok a szegénységben élő családok vannak, amelyek diétás étrendet igénylő gyermeket nevelnek. Az ilyen gyermekek otthoni ellátása gyakran igen jelentős többletköltséget jelent a családok számára, amelyet az emelt összegű családi pótlék sem tud fedezni. A közétkeztetésben dolgozók évek óta tapasztalják, hogy nő a diétás étkezést igénylő gyerekek száma. Amíg 2013-ban az iskolák 46%-ában volt igény diétás menüre, addig 2017-ben ez az arány már 72% volt. (OGYÉI 2018) A vonatkozó jogszabály szerint az önkormányzatnak az ilyen gyerekek számára is biztosítani kell a közétkeztetést, azonban erre a konyhák túlnyomó többsége nincs, vagy csak bizonyos típusú diéták esetében van felkészülve. Más esetekben, így például a cöliakiás gyerekeknél az étkeztetés költségei olyan magasak, hogy azt az önkormányzatok nem tudják, nem akarják vállalni.⁸

2002-től a nyári szünetben is lehetőség van ingyenes, szociális alapú gyermekétkeztetés igénybevételére. A szolgáltatás nyújtásáról kezdetben az önkormányzatok döntöttek, a költségeikhez pedig állami támogatást igényelhettek, ennek

⁷ Továbbra is megoldandó probléma a szegénységben élő, de intézménybe nem járó gyerekek (0-3 évesek, magántanulók, közoktatásból 16 évesen kihullók) étkeztetésének támogatása. A Rászoruló Személyeket Támogató Operatív Program (RSZTOP) rájuk (elsősorban a legkisebtekre), valamint a hátrányos helyzetű várandós anyákra fókuszál. A jelenleg is futó program keretében országos szinten mintegy 100.000 család számára kerülnek ételmezercsomagok kiosztásra. (MNTFS 2017).

⁸ Lásd az ombudsman erről szóló vizsgálatát: AJBH 2017.

ellenére a legszegényebb települések egyharmada nem szervezett nyári gyermekétkeztetést (Husz – Marozsán 2014). 2016-tól a kormányzat leszűkítette (a felelőre csökkentette) a jogosultak körét, ugyanakkor az önkormányzatok kötelező feladatává tette az ellátás biztosítását, nem csak a nyári, de az őszi, tavaszi és téli szünetekben is. Ennek költségeit az állam megtéríti az önkormányzatok számára. Az első tapasztalatok kedvezőek voltak: a szolgáltatásnyújtási kötelezettség bevezetésével az előző évhez képest több mint másfélszeresére nőtt azon települések száma, ahol az igények alapján bevezetésre került a szünidei ingyenes gyermekétkeztetés (Husz 2018). A legfrissebb adatok szerint 2021-ben 127.000 gyermek tudta igénybe venni ezt a szolgáltatást (TEIR KSH adatok). Ugyanakkor továbbra is problémát jelent, hogy a jogosultsági kör szűkítése miatt egyes rászoruló családok gyerekei kiesnek az ellátásból.

Amíg a szegénységben élő gyerekek élelmiszer-nélkülözésének csökkentése a szociális tárca feladata, a közétkeztetés minőségének javításáért az egészségügyi tárca a felelős. A beavatkozások hatékonysága tehát attól függ, hogy a két tárca működését mennyire sikerül összehangolni. Az egészségügyi tárca intézkedései a gyermekintézményekben az egészséges étkezés elősegítését célozzák. 2017-ben az iskoláskorú gyerekek 74%-a vette igénybe a közétkeztetést, azaz az intézkedés a gyerekek széles körét érinti (OGYÉI 2018).

A 2000-es években az iskolai és óvodai menzákon végzett felmérések egyöntetű megállapítása az volt, hogy a feltálat ételek mennyisége és minősége sem felel meg az egészséges táplálkozás irányelveinek. Különösen a friss zöldség és gyümölcs, valamint a tejtermékek mennyisége maradt el az optimálistól, ugyanakkor gyakori volt a tésztafélék, kenyér, péksütemények, édes ételek adása, nagyon magas volt az ételek szénhidrát- és zsírtartalma. A jelentések kiemelték továbbá, hogy az étrend nagyon alacsony vas- és kalciumtartalma mellett rendkívül magasnak találták annak sótartalmát (OÉTI 2008, 2009, 2013a, 2013b). A kormányzat ezért a gyermek közétkeztetés egységes szabályozása mellett döntött. A 2015-től kötelező előírások, amelyek a sajtóban sórendeletként váltak ismertté, a só, cukor jelentős csökkentését, a teljes kiőrlésű kenyerek és tészták bevezetését, a tejtermékek és a friss zöldségek, gyümölcsök használatának erőteljes növelését és általában a változatosabb étrend elérését célozzák. A hagyományos magyar konyha ízeihez, alapanyagaihoz és eljárásaihoz képest radikális változtatásokat előíró menzareform értékelése egyelőre vegyes eredményeket mutat. A menzák ugyan igyekeztek az egészséges táplálkozás kritériumainak megfelelő új ételeket, nyersanyagokat bevezetni, a zsiradék és a só használatát pedig csökkenteni, azonban a gyerekek – és szüleik – egy része ezeket nem fogadja el, amit a szülői reklamációk megnövekedett száma is jelez (OGYÉI 2018).

Érdemes lenne szisztematikusan megvizsgálni, hogy milyen hatása van a sórendletnek a szegény családok gyerekeinek étkezésére. Az első kutatási eredmények szerint ugyanis a kormányzatnak a közétkeztetés minőségi megújítására irányuló (egyébként üdvözlendő) szándéka azzal a nem kívánt következménnyel jár, hogy az ételmyszer-nélkülözö gyerekek (is) kevésbé eszik meg a közintézményekben nekik feltálat ételt, mint korábban (Husz 2018). Ez – a kormányzati szándékok ellenére – a mennyiségi jellegű ételmyszer-nélkülözés növekedését eredményezheti körükben.

A kutatás helyszíne és módszerei

A jelen kutatást Magyarország leghátrányosabb helyzetű járásaiban végeztük, ahol a társadalmi-gazdasági hátrányok és a minőségi szolgáltatásokhoz való rosszabb hozzáférés egyszerre jelentenek problémát. E térségek többsége Budapesttől távol, az ország keleti, északkeleti és déli vidéki részein található. A legrosszabb helyzetben lévő vidéki járások fejlesztésére olyan kiterjedt programok folynak, mint például a Gyerekesély program járási projektjei, melyeknek célja a gyermekek és családjaik számára nyújtott szolgáltatások minőségének és hozzáférhetőségének javítása a helyi igények szerint. A projektek szakmai-módszertani támogatását egy kísérőprogram nyújtja, amelynek feladata többek között a helyi megvalósítások monitorozása, valamint a szakpolitikai döntéseket segítő kutatások folytatása.

A tanulmány a kísérőprogram tevékenységhez kapcsolódó három, 2013 és 2016 között végzett kutatási projektre épül. Az egyik egy kérdőíves felmérés volt, amely 2013–2014 között folyt a programban akkoriban résztvevő 23 leghátrányosabb helyzetű kistérségben, az ott élő gyermekes családok reprezentatív mintáján.⁹ Az adatfelvétel több mint 6100 háztartásra terjedt ki. A kutatás elsődleges célja nem az ételmyszer-szegénység vizsgálata volt, de a kérdőív tartalmazott erre vonatkozó kérdéseket is. A felmérés eredményeit itt nem mutatom be részletesen, csak arra használom, hogy a segítségével bemutathassam az ételmyszer-nélkülözés természetét a vizsgált térségekben. A továbbiakban a kutatásra *Felmérés 2013/14* címen fogok hivatkozni.

A másik két vizsgálat kvalitatív jellegű volt, és azt vizsgálta, hogy a helyi intézmények hogyan tematizálják a gyermekek ételmyszer-szegénységének problémá-

⁹ A felmérésről részletesebben lásd: Vastagh – Husz 2016.

ját.¹⁰ A kutatás empirikus alapját egy 2013-ban végzett felmérés képezte, amelynek keretében 87 félig strukturált interjú készült az önkormányzatok döntéshozóival a gyermekek nyári étkeztetésének körülményeiről. Jelen tanulmányhoz az interjúk másodelemzését végeztem el (a továbbiakban: Polgármesterek 2013).

2016-ban a témát kiszélesítettük és a szünidei étkeztetéssel kapcsolatos új szabályozás fogadtatását vizsgáltuk. Ennek keretében további 32 interjút készítettünk óvodai és iskolai pedagógusokkal, konyhavezetőkkel és szociális munkásokkal. Olyan helyi szereplőkkel, akik egyfelől kapcsolatban vannak az érintett gyerekekkel és családjaikkal, másfelől intézményi pozíciójukból eredően befolyásolhatják az élelmezéssel kapcsolatos diskurzust. Őket a tanulmányban ellátóknak, esetenként „helyieknek” fogom nevezni. Készítettünk továbbá 9 interjút gyermekes anyákkal annak érdekében, hogy jobban megértsük az ellátók által elmondottak helyi kontextusát (a továbbiakban: Helyiek 2016).

Jelen tanulmány a kvalitatív kutatásokban összegyűjtött információt dolgozza fel. Először az interjúszövegek manifeszt tematikus elemzését végeztem el annak érdekében, hogy megvizsgáljam, mely témák jelennek meg az interjúk adathalmazában. Ezt követően négy átfogó témát (rászorulók, éhezés, a szegények iránti felelősség, érdemesség) választottam ki látens tematikus elemzésre. Az ismétlődő jelentésminták keresése segített feltárni a válaszadók tapasztalatait és a hozzájuk fűzött jelentéseket. Mind a kérdőíves felmérésben, mind az interjúk kutatásokban a részvétel önkéntes volt, az összegyűjtött információk anonimizálva kerültek felhasználásra.

Az élelmiszer-szegénység észlelése és értékelése: a rászorultság kérdése

Vizsgálatunk terepén a gyermekes családok 52%-a élt jövedelmi szegénységben 2013-ban (Felmérés 2013/14). Ezekben a térségekben a helyi lakosság nagy részének jövedelme szociális juttatásokból és közmunkából származott, meglehetősen szerény megélhetést biztosítva számukra. Például 2013-ban egy két felnőttből és három gyerekből álló család számára ezek a források (családi pótlék, közfoglalkoztatotti bér, szociális segély) havonta körülbelül nettó 120.000 forintot biztosítottak. További jövedelemszerzési lehetőséget jelentettek az alkalmi és idegymunkák, de ezek nem mindig és nem mindenki számára voltak elérhetőek. Ugyanebben az évben egy ilyen összetételű családnak az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet ajánlása szerint havonta körülbelül 104.000 fo-

¹⁰ Részletesebben lásd: Husz – Marozsán 2014.

rintot kellett (volna) költenie ahhoz élelemre, hogy egészségesen táplálkozzon (KSH 2014). A vizsgált területeken tehát a jövedelem komoly korlátját jelentette a megfelelő táplálkozásnak. Emellett a kis falvakban az ételmezési környezet is szegényes: néhány helyen ugyanis nem volt és ma sincs ételmisszerbolt, ahol pedig van, ott az ételmisszer-választék általában igencsak szűk, az árak pedig magasak. Az állattartás, valamint a zöldség- és gyümölcsstermesztés bizonyos mértékig csökkentheti a boltoktól való függőséget, de ezeket a tevékenységeket az alacsony jövedelmű családoknak csak egy része végezte.

Kérdőíves felmérésünkben a szegény családok 36%-ában fordult elő, hogy nem mindig jutott pénz ennivalóra, ezen belül a roma családoknál ez az arány elérte az 51%-ot. Az ételmisszer-nélkülözés legtöbbször rendszeresen ismétlődő, krónikus pénzhiánnyal kapcsolódott össze: az érintett családok 66%-a arról számolt be, hogy hónapról-hónapra vannak anyagi gondjaik (Felmérés 2013/14). A szülői interjúkból az is kiderült, hogy az ételmisszer-hiány nem folyamatos, hanem ciklikus jellegű volt: leginkább a hónap utolsó egy-két hetére volt jellemző, amikor a hó elején érkező fizetések és a szociális transzferjövödelmek is elfogytak már. Az érintett napok száma az adott évszaktól és egyéb tényezőktől függött, például attól, hogy kellett-e éppen tűzifát vásárolni vagy váratlan kiadásokat fedezni. A hónap utolsó heteiben a család egyre inkább nélkülözni kényszerült, hacsak nem sikerült valami alkalmi munkát találni, valahonnan adományt, vagy az önkormányzattól átmeneti segílyt kapni. Az, hogy a kutatás idején számos településen virágzott az uzsora, jelzi a legjobban, hogy ezek a segítségek gyakran nem voltak elérhetőek. (Helyiek 2016)

Az interjúk rávilágítottak arra, hogy a rászorultság sokszor rejtve marad az ellátórendszer számára. Abból, hogy hányan veszik igénybe a szünidei étkeztetést, nem feltétlenül lehet következtetni az ételmisszer-nélkülöző családok számára. Bizonyára vannak olyanok, akiknek, ha nehézségek árán is, de sikerül saját forrásból biztosítaniuk a gyermekeik ellátását. Többeket pedig a szégyenérzet tarthat vissza attól, hogy igénybe vegyék a szolgáltatást.¹¹ A szociális ellátásokhoz kapcsolódó stigma közismert volt a polgármesterek és a szociális munkások körében, akik közül sokan ezt említették annak okaként, hogy a rászorulóknak vélt családok egy része miért nem kérte az ingyenes nyári gyermekétkeztetést. Az egyik polgármester ezt így magyarázta:

¹¹ Az „ingyenébéd” stigmatizáló voltát már a 19. század végi népkonyhák esetében is meg lehetett figyelni. Erről lásd: Bági és Umbrai (2020) írását.

„A szülők többsége titokban tartja nehézségeit. Egy ilyen zárt falusi társadalomban ez még ma is megőrzést vonhat maga után. Ennek a szülők nem szívesen teszik ki magukat, függetlenül attól, hogy mennyire rászorultak, vagy mennyire lennének jogosultak.” (60. interjú, Polgármesterek 2013)

A legszegényebb, nyomorban élő családokat emellett a hatályban lévő gyermekvédelmi törvény is óvatosságra készíti. Hiába rendelkezik ugyanis úgy a törvény, hogy pusztán anyagi okok miatt nem lehet a családból kiemelni, az éhezés miatti veszélyeztetés könnyen vezethet az állami gondozásba vételhez.

Ugyan közvetlenül nem volt megfigyelhető, hogy ki éhez és ki nem, azért a polgármesterek többsége előtt ismert volt a családok élelmiszer-nélkülözése. Elmondásuk szerint a rendkívüli segélyek igénylése a hó vége felé megszorodott, a kérelmekben pedig indokként megjelent az élelemhiány. A segély iránti igény azonban gyakran meghaladta az önkormányzat lehetőségeit; ahogy egy polgármester mondta: *„nincs az a pénz, ami elég lenne”* (Interjú 28, Polgármesterek 2013).

Az óvodákban és az iskolákban a pedagógusoknak elsősorban az szolgált jelzésül, hogy a gyerekek hogyan bánnak az étellel. Ők az anyagi nehézségeket elsősorban a hónap vége felé egyre gyakoribbá váló „hétvégi éhezés” formájában érzékelték. Hétfőnként a gyermekek gyakrabban voltak nyugtalanok, nehezen koncentráltak, habzsolták az ételt. Az egyik tanár így fogalmazta ezt meg:

„A hétfői napot szerintem látni kellene, nem tud a konyha annyi uzsonnát vagy tízórait készíteni, hogy az elég legyen, mert annyit repetáznak. Tehát lehet látni, hogy szombat-vasárnap nem volt meg a rendszeres háromszori étkezés [...] Sok gyereknek csak ez a kétszeri étkezés van, amit itt kapnak az iskolában és hazamegy és nem eszik. Nagyon sokszor már első órában rettenetesen nehéz tanítani őket, mert éhesek. Második órában már sokkal könnyebb velük dolgozni” (2. interjú, Helyiek 2016).

A helyiek azonban ellentmondásosnak találták azokat a jelenségeket, amelyeket a szegény családok étkezésével kapcsolatban tapasztaltak. A közétkeztetésben általános panasz volt, hogy a gyerekek válogatósak az iskolában és az óvodában, nem eszik meg az ételt, hazafelé menet kidobják az uzsonnát.¹² Ezeket a gyermekek vi-

¹² Báti (2018) igen részletes néprajzi leírásában ugyanezt a kérdést a résztvevő gyerekek és szüleik szemszögéből közelítette meg, és ezek alapján számos javaslatot fogalmazott meg a közétkeztetés sikerességének növelése és a pazarlás csökkentése érdekében.

selkedésének általános jellemzőjének tartották, és olyanokkal magyarázták, mint hogy inkább eszik az otthonról hozott édességet, vagy hogy a társaikat utánozzák. Amint az egyik tanár megjegyezte:

„Azt mondják, hogy rossz koszt nincs, csak jóllakott ember. Tehát, hogy ha (előbb-utóbb ügyis) éhes lesz a gyerek, akkor megeszi, amit elé raknak, ez biztos. De ha chip-szel tele tudja tömni magát, akkor nem [fog ebédelni].”
(2. interjú, Helyiek 2016)

Az alacsony jövedelmű családok gyerekei esetében azonban ez a jelenség olyan értelmezést kapott, hogy aki válogat az ételben, az biztosan nem éhezik. A szülőkkel folytatott beszélgetések azonban árnyalták ezt a képet. Az anya gyakran maga is „válogatósnak” minősítette a gyerekeit, amit a főzésnél igyekezett figyelembe venni. A leginkább olyanokat főzött, amit a gyerekek szerettek; ez praktikusán a kevés alapanyag hagyományos, de többféle módon való elkészítését jelentette. Az étkezés célja a jóllakottság biztosítása volt, emellett alig esett szó az egészséges étrendről vagy arról, hogy a gyerekeket a szokatlan ízek kipróbálására biztassák. Az otthoni ételek íze, színe, állaga ezért jelentősen különbözött attól, amit a gyerekek a közétkeztetésben tapasztaltak. Különösen igaz volt ez a kutatásunk időszakában, a sórendelet bevezetése után. Az új ízekhez és általában az egészséges étrendhez szoktatás, amely a középosztályi gyerekeknél a család feladata, leginkább az óvodára hárult. Az óvónők tisztában voltak ezzel, és pedagógiai programjuk fontos részének tekintették, hogy az étrendbeli és az étkezési kultúrával kapcsolatos hátrányokat is csökkentse. A szülők azonban nem könnyítették meg a gyerekeknek a menzai ízek elfogadását, mivel gyakran maguk is elutasítók voltak a számukra is szokatlan ételekkel kapcsolatban. A szülők reakcióit látva nem csoda, hogy a gyerekek sem lelkesedtek a menzai ételekért (Helyiek 2016).

Ugyanígy ellentmondásosnak látták a helyi ellátók a szegény családok vásárlási szokásait is. A családok ugyanis a hónap elején a fizetések és a szociális transzferjövödelmek beérkezése után nagybevásárlást tartottak az élelmiszerekből és más szükséges árucikkekből. Egyes településeken nevet is adtak ezeknek az alkalmaknak, jelezve különleges jelentőségüket: „szatyornapoknak” nevezték őket. Ilyenkor az élelemnek nem csak a táplálkozási funkciója került előtérbe, de a társadalmi is. Ahogy Douglas and Isherwood (1996: xv) írta: „Az áruk semlegesek, a felhasználásuk azonban társadalmi jellegű, kerítésként vagy hídként is használhatók.” A szegény családok számára a kóla, a chips és hasonló, ritkán fogyasztott „élve-

zeti cikkek” szolgáltak hídként, a hasonlóság jelzéseként¹³ azok felé, akik ezeket bármikor megvehetik. A helyi ellátók számára azonban más volt a jelentése a tömött bevásárlókocsik látványának: azt a benyomást keltette bennük, hogy a család nem szűkölködik. Az egyik polgármester így foglalta össze ezt az ellentmondásos megfigyelést:

„Nem jut el az önkormányzathoz az, hogy valaki éhezne. Halljuk ugyan, hogy a segélyosztás előtti napokban már nincs nagyon mit enni, a segély napján viszont látjuk, hogy sokat vásárolnak a családok. Meg sokszor látjuk, hogy eldobott uzsonna, tízórai van az úton. A szegény gyerekek is eldobják az ételt, azután meg látjuk, hogy veszik nekik [a szülők] a kólát meg a chipset.” (48. interjú, Polgármesterek 2013)

A szünidei étkeztetés kapcsán szintén felvetődött a rászorultság kérdése. Azokon a településeken, ahol korábban már szerveztek ilyet, gyakran kedvezőtlen tapasztalatokról számoltak be a polgármesterek. Az igénybevétel ugyanis meglehetősen hullámzó volt: a gyermekek nem mindig jöttek ebédelni, vagy a szülők nem mindig vitték el az ételt. Amellett, hogy minden bizonnyal voltak olyan esetek, amikor jogos volt a polgármesterek emiatti felháborodása, egy korábbi tanulmány beszámolt olyan körülményekről is, amelyek jobban érthetővé tették az igénybevétel kiszámíthatatlanságát. Például azokban az esetekben, amikor a gyerekek az ebédlőtől távoli településrészből jártak be naponta az ebédért. A nagy távolságot ráadásul rossz tömegközlekedési feltételek mellett kellett megtenni, így az olyan napokon, amikor a családnak amúgy is került ebéd az asztalára, nem küldték a gyereket az önkormányzati étkezőbe ebédelni. Különösen, ha a gyereket kísérni kellett, amit az anya a kisebb gyerekek ellátása mellett nehezen tudott megoldani. Más esetekben a nagyobb gyerekek azért nem mentek az ételért, mert a kicsikre vigyáztak, amíg a szülők alkalmi munkát végeztek, vagy maguk is mentek a szülőkkel dolgozni. Ráadásul mivel az étkezés ingyenes volt, nem volt ösztönzés arra, hogy lemondják az ebédet, ha a gyermekek nem tudtak vagy nem akartak elmenni érte (Husz – Marozsán 2014).

¹³ Ennek a gondolatnak a kifejtésére a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőségem. Olyan esetekre gondolok, amikor a szülők például azért vettek meg anyagi lehetőségeiken felül is bizonyos dolgokat a gyerekeknek, hogy azok ne lógjanak ki a társaik közül. Erre utal például az az interjúrészlet, amelyben egy sokgyermekes anyuka a következőképpen fogalmazott: *„Ha tudják [a gyerekek], hogy van úgy pénz, akkor kérnek chipsre, vagy cukorra, amit az osztálytársak között szét tudnak osztani.”*

A sórendelet tovább növelte a közétkeztetés körüli pazarlás érzetét. A menzai dolgozók arra panaszkodtak, hogy megnőtt a kidobott ételek mennyisége, a szülők pedig arra, hogy a gyermekek nem tudják megszokni az új ízeket. Egy négygyermekes anya így fogalmazott:

„Nekem ingyenesen esznek a gyerekek [az iskolában], nagycsaládos vagyok és hátrányos helyzetű, de napi szinten nem esznek ott a gyerekek, mert sótlan az étel. Másrészt, amikor szünet van, akkor el kell hordani az ételt ételhordóban. És én úgy vagyok vele, hogy nem csak, hogy mi, de még az állatok sem eszik meg azt, ehetetlen íze van [...] A reform előtt megették a gyerekeim, amit kaptak, sőt, még repetát is kértek. Még azt az ételt is megették, amit utáltak amúgy itthon.” (30. interjú, Helyiek 2016)

Összességében kevés olyan település volt, ahol ne kerültek volna a helyi intézmények látóterébe ételmisszer-nélkülözés által érintett gyermekek. Ez azonban egyes településeken nem vezetett el ahhoz, hogy az gyermekek ételmisszer-szegénysége cselekvésre sarkalló társadalmi problémaként fogalmazódott volna meg. Ebben nem csak a rászorultsággal kapcsolatos ellentmondó tapasztalatok játszottak szerepet, de a segítségre való érdemességről szóló megfontolások is.

Az érdemesség kérdése a gyermekek ételmisszer-szegénységének diskurzusában

2013-ban a legszegényebb magyarországi falvak és városok egyharmada nem szervezett nyári étkeztetést a gyermekek számára (Husz – Marozsán 2014). A vizsgált térségekben azon családoknál, ahol nem mindig jutott pénz enni valóra, a gyerekeknek mindössze 32%-a vett részt a nyári étkeztetésben. További 21%-nak erre azért nem volt módja, mert az önkormányzat nem nyújtott ilyen szolgáltatást, 19% a család jövedelme alapján nem volt jogosult az ellátásra, 28%-nál pedig egyéb okok játszottak közre (Felmérés 2013/14). Az ételmisszer-szegénység által veszélyeztetett gyermekek egyötöde tehát az önkormányzat döntése következtében maradt ellátatlanul. Az, hogy e mögött nem csak a korábban említett infrastrukturális nehézségek álltak, abból valószínűsíthető, hogy a települések túlnyomó többségében hasonló szolgáltatás az idősok esetében már évek óta működött. Amint az a polgármesteri interjúkból kiderült, egyes esetekben a település vezetői azt kérdőjelezték meg, hogy érdemesek-e az ellátásra az érintett gyermekes családok.

Azok, akik korábban sem szerveztek nyári étkeztetést, legtöbbször vagy erre, vagy a rászorultság hiányára hivatkoztak, de az érdemesség kérdése a többi interjúban is gyakran előjött. (Polgármesterek 2013)

A nyári étkeztést igénybe vevőkről szóló narratívák gyakran individualizálták az ételmiszer-nélkülözéshez vezető okokat. Az egyik vád az volt, hogy azok, akik rászorulnak az ételosztásra, maguk is tehetnek erről, mivel nem művelik a kertjeiket.¹⁴ A helyi intézményi szereplők ezt lustaságnak, a munkához való nem megfelelő hozzáállás bizonyítékának tekintették. Más érvek szerint a rossz pénzgazdálkodás vagy a túl nagy gyerekszám áll az ételmiszer-szegénység háttérében, amely mindkettő a család felelőtlenségét mutatja. Két polgármester ezt így fogalmazta meg:

„Csak azoknál a családoknál van gond, akik nem veszik a fáradságot, hogy a [... alapítványtól] kapott vetőmagot, az abból kikelő növényt gondozzák, így aztán a kertjükben nem is termett semmi. Ezek a családok általában ugyanazok, akik nem megfelelően kezelik a család jövedelmét sem. Szerintem éhező gyermek nincs a településen, de ugyanakkor olyan család van, ahol a szülői gondatlanság, hanyagság áll a gyermekek nem megfelelő ellátása mögött.”
(31. interjú, Polgármesterek 2013)

„Én mindenképp a családnak a felelősségét látom abban, hogy hogy élnek a gyerekek, tehát a szülőknek annyi gyereket kell vállalni, amennyit biztosan el tudnak tartani. Ezt nekik föl kell tudni mérni. Sajnos azt látom, hogy ezzel azért elég komoly problémák vannak, különösen a cigányság körében.”
(27. interjú, Polgármesterek 2013)

A kiskert-művelés hiányának vádja nem csak a romákra vonatkozott, jóllehet gyakran velük kapcsolatban került említésre. A narratívák más elemei azonban egyértelműen etnicizált értelmezési keretben kerültek megfogalmazásra, amely az élelemszegénység magyarázatát a romák 'sajátos kultúrájában' vélte megtalálni, és olyan jellemzőkkel tartott megragadhatónak, mint a magas gyerekszám vagy a rövid időhorizontú, „mának élő”, beosztásra képtelen szemlélet. Ahogy egy tanár fogalmazott:

¹⁴ Kérdőíves felmérésünk igazolta, hogy a jövedelmi szegény családok az átlagosnál kisebb arányban termesztettek zöldséget, gyümölcsöt. Ennek azonban gyakran az volt az oka, hogy hiányoztak az ehhez szükséges alapvető feltételek: a vetőmag, trágya, permetezőszer, az eszközök, és sok esetben a megfelelő gazdálkodási ismeretek is. (Felmérés 2013/14; Helyiek 2016)

„Itt azért elég jelentős hányada a lakosságnak cigány lakosság [...] Van egy ősidőkből hozott életmódjuk, hogy ha öhozzájuk pénz kerül, akkor, ha három napig élünk úgy, hogy ihaj-csuhaj, akkor három napig úgy élünk. Aztán, hogy utána mi lesz, az nem számít.” (12. interjú, Helyiek 2016)

A narratívák jogosultságról szóló részei rávilágítottak az érdemességről szóló diskurzus érdek-hátterére is. Ezekben a deprivált térségekben ugyanis a lakosság jelentős része, beleértve a helyi ellátókat is, alig volt valamivel jobb anyagi helyzetben, mint a szociális ellátások jogosultjai, mégsem igényelhetette a szünidei gyermekétkeztetést. Az alábbi interjúrészletben egy konyhavezető, kétgyermekes anyja ezt így világította meg:

„Azt sem tartom jogosnak, hogy ha én kiszámolom, hogy mennyivel támogatják a családokat: annak, aki nem tud semmilyen támogatás igénybe venni, nem marad annyi a havi költségvetésében, mint annak a családnak, aki támogatva van. Három gyereknél ingyenes étkezés, ingyenes tankönyv [jár]. Mire én ezt mind kifizetem, addigra nekem annyi nem marad élelemre, mint annak, akinek három vagy több gyereke van.” (30. interjú, Helyiek 2016)

A romákkal kapcsolatos vádak nem csak az étkeztetés kapcsán fogalmazódtak meg, esetükben az érdemesség kérdése valójában már korábban eldőlt.¹⁵ A konkrét esetben, a szünidei gyermekétkeztetés ügyében tehát arról kellett dönteni, hogy azon túl, hogy a szülők „nem érdemlik meg” azt, vajon kaphassanak-e mégis segítséget a gyerekeik jogán. A polgármesterek többsége a gyerekekre tekintettel megszervezte a szolgáltatást. Egy kisebb részük azonban úgy döntött, hogy nem nyújt ellátást, mivel ezzel akarta rászorítani a szülőket arra, hogy maguk gondoskodjanak a gyermekeikről. (Polgármesterek 2013). Hogy ez a törekvésük mennyiben volt sikeres, arra a kutatásunk nem terjedt ki.

Összegzés és következtetések

Tanulmányomban a szünidei gyermekétkeztetést, mint szociális szolgáltatást vizsgáltam, bemutatva annak társadalmi beágyazottságát. A nemzetközi szakirodalmi áttekintésben összefoglaltam azokat a főbb tényezőket, amelyek a gyermekek társadalmi háttere szerinti jelentős táplálkozásbeli különbségeket magyarázhatják.

¹⁵ Lásd: Kovács et al. 2013; Feischmidt et al. 2013.

Ezek részben a család jövedelmi helyzetén, részben a lakóhely infrastrukturális fejlettségén keresztül fejtik ki hatásukat. Bemutattam továbbá néhány olyan kulturális tényezőt, amely szintén hatással vannak a gyermekek étkezésére. További kutatást igényel, hogy vajon a kulturális különbségek mennyiben függnek össze a társadalmi háttérrel, azaz például a szegény családok étkezése kapcsán lehet-e a szegénység kultúrájáról beszélni.

A tanulmány empirikus hátterét egy több szakaszból álló, vegyes módszertanú kutatás képezte, amely ahhoz a polémiához kívánt adalékot szolgáltatni, hogy vajon kinek és milyen módon kellene beavatkozni a gyermekek étel-miszer-szegénységének csökkentése érdekében. A magyarországi szünidei étkeztetés rendszerét 2015-ig úgy jellemezhetjük, mint egy államilag támogatott lokális programot, ahol az ellátást az önkormányzatok nyújtották a rászorulóknak számára. Esettanulmányomban rámutattam ennek a rendszernek néhány problémájára.

Először is arra, hogy az, hogy a gyermekek étel-miszer-nélkülözése mint probléma társadalmivá, közösségi beavatkozást generáló közös üggyé válik-e, nagyban függ a helyi aktorok problémaérzékelésétől és -értékelésétől, a rászorultság helyi megítélésétől. Ez felhívja a figyelmet a további kutatások fontosságára annak érdekében, hogy jobban megértsük az olyan jelenségeket, mint az étel-miszer-nélkülöző gyerekek válogatósága, vagy az étel-miszereknek a biológiai túl funkciói.¹⁶ Másfelől jelzi, hogy szükség van a döntéshozók – akár helyi, akár kormányzati szinten lévők – informálására is a helytelen észlelések, interpretációk elkerülése és az előítéletek megelőzése érdekében.

Másodszor, a lokális programok sikeressége függ az érdemességről szóló helyi diskurzusok alakulásától is. Ez magyarországi viszonylatban a romák, más országokban más negatív társadalmi megítélésű etnikai kisebbségek gyerekei számára lehet hátrányos, egyenlőtlen esélyeket eredményezve az ellátáshoz való hozzáférésben. A gyerekekre ugyanis hiába tekintünk általában úgy, mint akikre nem terjed ki az érdemességről szóló diskurzus, a gyakorlatban mégis hátrányt szenvedhetnek attól, ha szüleiket „érdemtelennek” ítélik.

A tanulmányban szereplő esetek számos további, közpolitikai szempontból releváns dilemmára is rámutatnak. Az eredmények azt jelzik, hogy nálunk az étel-miszerhiány nem folyamatos, hanem bizonyos időszakokra korlátozódik. A szünidei gyermekétkeztetés magyarországi rendszere azonban folyamatos, napi szintű ellátást biztosít. Ez az ellentmondás magában hordozza a pazarlás veszélyét, ami kisebb-nagyobb mértékben jellemző is volt a legtöbb településen, és ami csökkentette a szolgáltatás társadalmi támogatottságát. Ez felhívja a figyelmet arra,

¹⁶ Erről részletesebben lásd: Burns et al. 2013.

hogy egy nem megfelelően kialakított segélyprogramnak nem szándékolt káros következménye is lehet, amennyiben erősítheti a negatív attitűdöket a szegények irányába. Érdemes lenne ezért megfontolni (a családok jövedelemszerző képességének erősítése mellett) a készpénzes támogatások növelését a természetbeni juttatás helyett, hiszen az előbbi jobban képes kezelni az időszakosan jelentkező hiányokat. Nem elhanyagolható további előnye, hogy kevésbé stigmatizálja az ellátásban résztvevőket, így csökkenti a látenciát a gyermek élelemszegénység terén.

További dilemma, hogy vajon kezelhető-e egyazon beavatkozással az élelemszegénység mennyiségi és minőségi aspektusa. Amint azt bemutattam, a közétkeztetés minőségi megújítására irányuló szándék azzal a nem szándékolt hatással járt, hogy az ételmyszer-nélkülöző gyerekek is kevésbé ették meg a közintézményekben nekik feltálatl ételt, mint korábban. Ez nem azt jelenti, hogy le kellene mondani az étkezés minősége javításának céljáról a szegény gyerekek esetében, hanem azt, hogy a megfelelő intézkedések kiválasztásánál ezt a lehetséges hatást is figyelembe kell venni. Az is kérdéses, hogy vajon lehet-e a gyerekek mennyiségi és minőségi értelemben megfelelő étkezését biztosítani anélkül, hogy a családjaikra is koncentrálnánk. Ha a szülőknél nem sikerül előrelépést tenni az egészségesebb táplálkozás irányába, akkor a gyereknél sem várhatunk jelentős javulást, a közétkeztetés minőségi javítása ellenére sem.

IRODALOM

AJBH

- 2017 *Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-3378/2017. számú ügyben.* 2017. szeptember. https://www.ajbh.hu/documents/10180/2602747/Jelent%C3%A9s+az+%C3%B3vodai+%C3%A9tkeztet%C3%A9sr%C5%91l+3378_2017/795e2707-c126-e084-a953-97bdc59ab9d2?version=1.0 (Letöltés: 2022. 12. 05.)

BASS László

- 2013 Gyermekszegénység és hiányos táplálkozás. *Magyar Tudomány*, 7. évf. 793–801.
- 2019 Gyermekes családok Magyarország válságövezeteiben. In: Bass László – Darvas Ágnes (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről.* 89–139. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület.

BÁTI Anikó

- 2018 A gyermek közétkeztetés néprajzi vizsgálata. In: Bati Anikó: *Mai menü: Néprajzi tanulmányok a változó táplálkozáskultúráról.* 83–138. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

BÁTI Anikó – UMBRAI Laura

2020 Népkonyhán enni Budapesten. Verziók és averziók a közétkeztetés történetéből (1860–1939). *Ethno-Lore*, XXXVII. évf. 55–96.

BURNS, Cate – COOK, Kay – MAVOA, Helen

2013 Role of expendable income and price in food choice by low income families. *Appetite*, Vol. 1. 209–217.

CASPI, Caitlin – SORENSEN, Glorian – SUBRAMANIAN, Subu – KAWACHI, Ichiro

2012 The local food environment and diet: A systematic review. *Health & Place*, Vol. 18. 1172–1187.

<https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2012.05.006>

COOK, John – FRANK, Deborah – BERKOWITZ, Carol – BLACK, Maureen – CASEY, Patrick – CUTTS, Diana – MEYERS, Alan – ZALDIVAR, Nieves – SKALICKY, Anne – LEVENSON, Suzette – HEEREN, Tim – NORD, Mark

2004 Food insecurity is associated with adverse health outcomes among human infants and toddlers. *Journal of Nutrition*, Vol. 134. 1348–1432. <https://doi.org/10.1093/jn/134.6.1432>

DARMON, Nicole – DREWNOWSKI, Adam

2008 Does social class predict diet quality? *The American Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 5. 1107–1117.

DAVIS, Owen – GEIGER, Ben Baumberg

2017 Did Food Insecurity rise across Europe after the 2008 Crisis? An analysis across welfare regimes. *Social Policy and Society*, Vol. 16. No. 3. 343–360. <https://doi.org/10.1017/S1474746416000166>

DOUGLAS, Mary – ISHERWOOD, Baron

1996 *The world of goods*. London: Routledge.

DOWLER, Elisabeth – DOBSON, Barbara

1997 Nutrition and poverty in Europe: an overview. *Proceedings of the Nutrition Society*, Vol. 56. 51–62.

<https://doi.org/10.1079/PNS19970009>

DOWLER, Elisabeth – O’CONNOR, Deirdre

2012 Rights based approaches to addressing food poverty and food insecurity in Ireland and UK. *Social Science and Medicine*, Vol. 74. No. 1. 44–51. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.08.036>

EUROSTAT

2021 *EU-SILC Survey Data file*. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (Letöltés: 2022. 11. 28.)

FEISCHMIDT, Margit – SZOMBATI, Kristóf – SZUHAY, Péter

- 2013 Collective criminalization of the Roma in Central and Eastern Europe. Social causes, circumstances, consequences. In: Body-Gendrot, Sophie – Hough, Mike – Kerezsi, Klara – Levy, René – Snacken, Sonja (eds.): *The Routledge Handbook of European Criminology*. 168–187. London: Routledge.

FRA

- 2014 *Poverty and employment: The situation of Roma in 11 EU Member States. Roma survey – Data in focus*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

GÁBOS András – TÓTH István György

- 2017 Recession, Recovery, and Regime Change: Effects on Child Poverty in Hungary. In: Cantillon, Bea and others (eds): *Children of Austerity*. 118–145. Oxford: UNICEF – Oxford University Press.
- 2019 Gyermek helyzete a gazdasági válság idején és utána. In: Bass László – Darvas Ágnes (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2014–2017*. 15–36. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület.

HOWARD, Larry

- 2011 Does food insecurity at home affect non-cognitive performance at school? A longitudinal analysis of elementary student classroom behavior. *Economics of Education Review*, Vol. 30. 157–176.
<https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2010.08.003>

HUSZ Ildikó – MAROZSÁN Csilla

- 2014 Szociális nyári gyermekétkeztetés – egy rendelet tanulságai. *Esély*, 5. évf. 55–78.

HUSZ, Ildikó

- 2018 ‘You would eat if you were hungry.’ Local Perceptions and Interpretations of Child Food Poverty. *Children & Society*, Vol. 32. No. 3. 233–243. <https://doi.org/10.1111/chso.12274>

JYOTI, Diana – FRONGILLO, Edward – JONES, Sonya

- 2005 Food insecurity affects school children’s academic performance, weight gain, and social skills. *Journal of Nutrition*, Vol. 135. 2831–2839.
<https://doi.org/10.1093/jn/135.12.2831>

KOLTAI Júlia (szerk.)

- 2013 *A szegénység és a társadalmi kirekesztés célzott vizsgálata a roma lakosság körében*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

KOVÁCS Éva Judit – Vidra Zsuzsanna – Virág Tünde

2013 *Kint és bent. Lokalitás és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan.

KSH

2022 *Helyzetkép – 2021: A háztartások életszínvonala*. <https://ksh.hu/s/helyzetkep-2021/#/kiadvany/a-haztartasok-eletszinvonala> (Letöltés: 2022. 11. 28.).

LOOPSTRA, Rachel – TARASUK, Valerie

2013 Perspectives on community gardens, community kitchens and the good food box program in a community-based sample of low-income families. *Canadian Journal of Public Health*, Vol. 104. 55–59.
<https://doi.org/10.1007/BF03405655>

LOOPSTRA, Rachel – REEVES, Aaron – TAYLOR-ROBINSON, David – BARR, Ben – MCKEE, Martin – STUCKLER, David

2015 Austerity, sanctions, and the rise of food banks in the UK. *British Medical Journal*, Vol. 350. h1775.
<https://doi.org/10.1136/bmj.h1775>

MCINTYRE, Lynn – GLANVILLE, Theresa – RAINE, Kim – DAYLE, Jutta – ANDERSON, Bonnie – BATTAGLIA, Noreen

2003 Do low-income lone mothers compromise their nutrition to feed their children? *Canadian Medical Association Journal*, Vol. 168. 686–91.

MCPHIE, Skye – SKOUTERIS, Helen – DANIELS, Lynne – JANSEN, Elena

2014 Maternal correlates of maternal child feeding practices: a systematic review. *Maternal and Child Nutrition*, Vol. 10. 18–43.
<https://doi.org/10.1111/j.1740-8709.2012.00452.x>

MENNELLA, Julie

2014 Ontogeny of taste preferences: basic biology and implications for health. *American Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 99. 704S–11S.
<https://doi.org/10.3945/ajcn.113.067694>

MNTFS

2017 *Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Nyomonkövetési jelentés 2017*. <http://romagov.hu/download/nyomonkovetes2017/> (Letöltés: 2020. 07. 16)

NELSON, Michael

2000 Childhood nutrition and poverty. *Proceedings of the Nutrition Society*, Vol. 59. No. 2. 307–315. <https://doi.org/10.1017/S0029665100000343>

NÉMETH Ágnes – KÖLTŐ András (szerk.)

2011 *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja*. Budapest: Országos Gyermekegészségügyi Intézet.

OGYÉI

2018 *Országos iskolai MENZA körkép, 2017. Általános iskolai táplálkozás-egészségügyi környezetfelmérés*. Budapest: Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet.

OÉTI

2008 *Országos iskolai MENZA Körkép. Iskolai táplálkozás-egészségügyi környezetfelmérés*. Budapest: Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet.

2009 *Országos helyzetkép az óvodai közétkeztetésről. Óvodai táplálkozás-egészségügyi felmérés*. Budapest: Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet.

2013a *Országos iskolai MENZA körkép*. Budapest: Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet.

2013b *Országos helyzetkép az óvodai közétkeztetésről. Óvodai táplálkozás-egészségügyi felmérés*. Budapest: Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet.

PFEIFFER, Sabine – RITTER, Tobias – HIRSELAND, Andreas

2011 Hunger and nutritional poverty in Germany: quantitative and qualitative empirical insights. *Critical Public Health*, Vol. 21. No. 4. 417–428. <https://doi.org/10.1080/09581596.2011.619519>

POCOCK, Maggie – TRIVEDI, Daksha – WILLS, Wendy – BUNN, Frances – MAGNUSSO, Josefine

2010 Parental perceptions regarding healthy behaviours for preventing overweight and obesity in young children: a systematic review of qualitative studies. *Obesity reviews*, Vol. 11. 338–353.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-789X.2009.00648.x>

PURDAM, Kingsley – GARRATT, Elisabeth – ESMail, Aneez

2016 Hungry? Food Insecurity, Social Stigma and Embarrassment in the UK. *Sociology*, Vol. 6. 1072–1088.

<https://doi.org/10.1177/0038038515594092>

REILLY, John – METHVEN, E. – MCDOWELL, Z. C. – ALEXANDER, D. A. – HACKING, Belinda – STEWART, L. – KELNAR, Christopher

2003 Health consequences of obesity: systematic review. *Archives of Disease in Childhood*, Vol. 88. 748–752.

<https://doi.org/10.1136/adc.88.9.745-a>

RIDGE, Tess

- 2013 'We are all in this together'? The hidden costs of poverty, recession and austerity policies on Britain's poorest children. *Children and Society*, Vol. 27. 406–417. <https://doi.org/10.1111/chso.12055>

SCAGLIONI, Silvia – ARRIZZA, Chiara – VECCHI, Fiammetta – TEDESCHI, Sabrina

- 2011 Determinants of children's eating behavior. *The American Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 6. 2006S-2011S. <https://doi.org/10.3945/ajcn.110.001685>

SCHNEIDER, Anne – INGRAM, Helen

- 1993 Social construction of target populations: implications for politics and policy. *The American Political Science Review*, Vol. 87. 334–347. <https://doi.org/10.2307/2939044>

UNICEF

- 2014 Children of the Recession. The impact of the economic crisis on child wellbeing in rich countries. *Innocenti Report Card 12*. Florence: Unicef Office of Research.

VASTAGH Zoltán – HUSZ Ildikó (szerk.)

- 2016 *Gyerekesélyek a végeken I*. Budapest: MTA TK.

VENTURA, Alison – BIRCH, Leann

- 2008 Does parenting affect children's eating and weight status? *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, Vol. 5. No. 15. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-5-15>

WHO

- 2016 *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being*. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/326320> (Letöltés: 2022. 12. 05.)

ILDIKÓ HUSZ

THE SOCIAL EMBEDDEDNESS OF HOLIDAY MEALS PROVISION BASED ON
DISCOURSES OF NEED AND DESERVINGNESS

Keywords: child food poverty, holiday meals provision, perceptions, deservingness, the Roma

The study examines the holiday meals provision for children and shows how it is embedded in society. Proper nutrition for children is very important for their physical and cognitive development. However, international research shows that children's social and cultural backgrounds significantly influence their nutrition. To reduce these disparities and achieve healthy eating for all children, effective government intervention is needed. In Hungary, school canteens and free meals during school holidays for children in need serve this purpose. The latter service is of great importance for the children of families affected by food poverty. Yet, statistics show that some of these children are unable to use the service. This study examines the period before 2016 and highlights the social embeddedness of the service and its consequences on the provision. Whether child food poverty is perceived as a social issue and a common cause generating community intervention largely depends on the correct problem perception of the local actor, the local appraisal of need, and the consideration of parents' 'deservingness'. The study also makes some suggestions on areas where further interventions should focus in order to improve the nutrition of children affected by food poverty.

